

АРХЕОГРАФСКИ
ПРИЛОЗИ

36

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT

ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

36

Belgrade 2014

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА АРХЕОГРАФИЈУ

АРХЕОГРАФСКИ
ПРИЛОЗИ

36

Београд 2014

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

СВЕТЛАНА ЈАНЧИЋ, главни и одговорни уредник (Београд)
Проф. др ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, уредник (Београд)
ВЛАДАН ТРИЈИЋ, секретар Одбора (Београд)
Проф. др АКСИНИЈА ЏУРОВА (Софија), инострани члан САНУ
АНАТОЛИЈ ТУРИЛОВ (Москва), инострани члан САНУ
РАДОМАН СТАНКОВИЋ (Београд)
КАТАРИНА МАНО-ЗИСИ (Београд)
Др ЈАСМИНА НЕДЕЉКОВИЋ (Београд)
Доц. др ДРАГАНА НОВАКОВ (Београд)
Мр ДРАГАН ПУРЕШИЋ (Београд)

EDITORIAL BOARD

SVETLANA JANČIĆ, editor-in-chief (Belgrade)
TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Associate Professor, editor (Belgrade)
VLADAN TRIJIĆ, secretary of the board (Belgrade)
AKSINIJA DŽUROVA (Sofia), SASA foreign member
ANATOLY TURILOV (Moscow), SASA foreign member
RADOMAN STANKOVIĆ (Belgrade)
KATARINA MANO-ZISI (Belgrade)
JASMINA NEDELJKOVIĆ, Ph.D. (Belgrade)
DRAGANA NOVAKOV, Ph.D. Assistant Professor (Belgrade)
DRAGAN PUREŠIĆ, MA (Belgrade)

РЕЦЕНЗЕНТИ

АНАТОЛИЈ ТУРИЛОВ, инострани члан САНУ
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР
Др ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ
Др ВОЈИН С. ДАВИЋ
Др ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ
Др ЗОРАН РАКИЋ
Др ИРЕНА ШПАДИЈЕР
Др ЈАСМИНА НЕДЕЉКОВИЋ
КАТАРИНА МАНО-ЗИСИ

REVIEWERS

ANATOLY TURILOV, SASA foreign member
JASMINA GRKOVIĆ-MEJĐOR, Ph.D.
GORDANA JOVANOVIĆ, Ph.D.
VOJIN S. DAVIĆ, Ph.D.
TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D.
ZORAN RAKIĆ, Ph.D.
IRENA ŠPADIJER, Ph.D.
JASMINA NEDELJKOVIĆ, Ph.D.
KATARINA MANO-ZISI

Публиковање овог броја *АРХЕОГРАФСКИХ ПРИЛОГА*
остварено је уз финансијску помоћ Министарства културе и информисања Републике Србије

САДРЖАЈ/CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Сергей Ю. Темчин

ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ ДРЕВНЕРУССКОГО КАНОНА НА ПЕРЕНЕСЕНИЕ МОЩЕЙ НИКОЛАЯ МИРЛИКИЙСКОГО (9 МАЯ) В КАНОН НА ПЕРЕНЕСЕНИЕ МОЩЕЙ САВВЫ СЕРЬСКОГО (6 МАЯ).. 11

Сергеј Ј. Темчин

ПОЗАЈМИЦЕ ИЗ СТАРОРУССКОГ КАНОНА ЗА ПРЕНОС МОШТИЈУ НИКОЛЕ МИРЛИКИЈСКОГ (9. МАЈ) У КАНОНУ ЗА ПРЕНОС МОШТИЈУ САВЕ СРПСКОГ (6. МАЈ) 18

Yannis Kakridis

OLD DATIVE OR NEW LOCATIVE?

THE SYNTAX OF THE PREPOSITION "PO" IN DEČANI 88, FOL. 1r–81r 21

Јањис Какридис

СТАРИ ДАТИВ ИЛИ НОВИ ЛОКАТИВ?

СИНТАКСА ПРЕДЛОГА „ПО“ У РУКОПИСУ ДЕЧАНИ 88, Л. 1Г – 81Г 37

Вячеслав М. Загребин

«БЕЖ ЊЕГА» И «Ш ЊИМ» В СЛАВЯНСКИХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ РУКОПИСЯХ 41

Вјачеслав М. Загребин

„БЕЖ ЊЕГА“ И „Ш ЊИМ“ У СЛОВЕНСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ РУКОПИСИМА 47

Јована Станојловић

АТРИБУЦИЈА РУКОПИСНИХ ФРАГМЕНАТА ИЗ ЗАОСТАВШТИНЕ ЉУБОМИРА КОВАЧЕВИЋА 49

Jovana Stanojlović

ATTRIBUTION OF MANUSCRIPT FRAGMENTS FROM THE LEGACY OF LJUBOMIR KOVAČEVIĆ..... 68

Татъяна Г. Попова

СКИТСКИЙ ПАТЕРИК КАК ИСТОЧНИК СВЕДЕНИЙ

О ЖИЗНИ ПРЕПОДОБНОГО ИОАННА ЛЕСТВИЧНИКА 71

Tatyana G. Popova

SKITSKIĀ PATERIK AS THE SOURCE OF INFORMATION ABOUT THE LIFE

OF THE SAINT JOHN KLIMAK 77

Драјана Новаков

НЕКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОСОБИНЕ У ЧЕТИРИ СТАРА СРПСКА ПОМЕНИКА 83

Драгана Новаков

НЕКОТОРЫЕ ДИЯЛЕКТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ В ЧЕТЫРЕХ СТАРЫХ СЕРЬСКИХ СИНОДИКАХ 90

<i>Мирослав Лазих</i> ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ШТАМПАРСТВА ДИМИТРИЈА ЉУБАВИЋА. Издања Апостола из 1547. године у светлу примерака из Библиотеке манастира Хиландара.....	93
<i>Miroslav Lazić</i> THE PRINTING ART OF DIMITRIJE LJUBAVIĆ AND THE ISSUES OF THE APOSTLES (1547) IN LIGHT OF THE COPIES KEPT AT THE HILANDAR LIBRARY: A CONTRIBUTION.....	102
<i>Бранислав Цвекковић</i> КАНОНИК МСПЦ 321 И АКАТИСТНИК БМС РР I 16: ГОРУБИ ГРМ КАО ПРЕПЛЕТ	115
<i>Branislav Cvetković</i> CANON BOOK MSPC 321 AND AKATHISTOS BOOK BMS PP I 16: THE BURNING BUSH AS INTERLACE.....	137
<i>Љиљана Пузовић</i> СИНЂЕЛИЈА ВЛАДИКЕ МОЈСИЈА ПУТНИКА ИЗДАТА ПАНЧЕВАЧКОМ ПРОТОПРЕЗВИТЕРУ АНДРЕЈУ АРСЕНИЈЕВИЋУ	147
<i>Ljiljana Puzović</i> CERTIFICATE OF MOJSIJE PUTNIK, SERBIAN ORTHODOX BISHOP OF TIMISOARA, GRANTED TO PROTOPRESBYTER ANDREJ ARSENIJEVIĆ.....	161
ИЗ СЛОВЕНСКЕ АРХЕОГРАФИЈЕ	
<i>Јована Станојловић</i> РАД ЉУБОМИРА КОВАЧЕВИЋА НА САКУПЉАЊУ И ПРОУЧАВАЊУ СРПСКОГ РУКОПИСНОГ НАСЛЕЂА	167
<i>Jovana Stanojlović</i> WORK OF LJUBOMIR KOVAČEVIĆ ON COLLECTING AND RESEARCHING SERBIAN MANUSCRIPT HERITAGE	188
<i>Татјана Субоџин-Голубовић</i> АЛЕКСЕЈ ОЛЕЊИН И РАЂАЊЕ СЛОВЕНСКЕ ПАЛЕОГРАФИЈЕ	193
<i>Tatjana Subotin-Golubović</i> ALEKSEI OLENIN AND THE BIRTH OF SLAVIC PALEOGRAPHY	217

АЛЕКСЕЈ ОЛЕЊИН И РАЂАЊЕ СЛОВЕНСКЕ ПАЛЕОГРАФИЈЕ

ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ*

Айсѝрактѝ: Алексеј Олењин, официр, високи државни чиновник, културни радник, академик, био је и први директор Императорске јавне библиотеке у Санкт Петербургу. Посебну пажњу привлачи његово истраживање једног епиграфског споменика – натписа пронађеног 1792. године на острву Таман (Тмутаракан) у мореузу између Црног и Азовског мора. Објављивањем овога рада Олењин је поставио темеље руске (и словенске) палеографије.

Кључне речи: Алексеј Олењин, гроф Мусин-Пушкин, Тмутаракан, натпис, палеографија

Алексеј Николајевич Олењин (1763–1843) родио се у аристократској породици у Москви. Основно образовање стекао је у родитељској кући радећи са приватним учитељима. Када је дечак напунио једанаест година, родитељи су га послали у Санкт Петербург код рођаке, кнегиње Катарине Дашкове. Царица Катарина II је Олењина, на молбу кнегиње Дашкове, примила у Корпус пажева – привилеговану школу коју су похађала деца припадника аристократског staleжа која их је припремала за високу државну службу. Млади Олењин маштао је о војничкој служби, те је 1780. године отпутовао у Дрезден, где је похађао чувену артиљеријску школу. Упоредо са изучавањем војних наука, Олењин се посветио и изучавању историје, уметности, архитектуре. У Краљевској библиотеци у Дрездену са великим је интересовањем читао дела Јохана Винкелмана (1717–1768), чувеног немачког историчара и археолога.¹ Током боравка у Дрездену, Олењин је започео рад на састављању речника са тумачењима старих руских војних термина. На основу овог рада је

* Татјана Суботин-Голубовић, Филозофски факултет, Београд, tsubotin@f.bg.ac.rs.

¹ Јохан Јоаким Винкелман (1717–1768) сматра се једним од утемељивача археологије као науке, а такође и оцем историје уметности (у нашем савременом схватању). Његова проучавања уметности старе Грчке и Рима пресудно су утицала на појаву неокласицизма у уметности и архитектури.

артиљеријски поручник Алексеј Олењин маја 1786. године, на предлог кнегиње Дашкове која је у то време председавала и Академијом наука и Руском академијом, био примљен у редове Руске академије. По повратку из Дрездена, Олењин је ступио у активну војну службу; 1789/90. учествовао је у Руско-шведском рату; 1795. унапређен је у чин пуковника и те се године коначно повукао из активне војне службе.

Животини пут Алексеја Олењина био је необичан. Од активног војног лица, он је прешао дуг пут до истакнутог културног радника свога времена. Његов дуг живот био је испуњен бројним и разноврсним активностима. Пратила га је слава образованог и ефикасног државног чиновника највишег ранга, те се током петнаест година (1812–1827) налазио на месту државног секретара. Поред високих функција у државној служби, Олењин је био активан и на многим другим пољима. Поменућемо да је 1804. године Олењин изабран за почасног члана Академије уметности, а за њеног председника постављен је царским указом 1817. године. На овој функцији Олењин је остао до смрти. Царским указом из 1811. године Алексеј Олењин био је постављен за (првог) директора Императорске јавне библиотеке (данас – Руска национална библиотека) и на њеном челу се налазио пуне тридесет и две године, све до своје смрти 1843. године.² Мада се о потреби оснивања овакве једне јавне библиотеке разговарало и много раније, њено оснивање је озваничено тек одлуком Катарине II из 1795. године. На челу ове институције смењивали су се у прво време странци који су слабо знали руски језик, те све до Олењиновог доласка на њено чело није било озбиљнијих напора да се она уреди. Његовим библиотечким радом нећемо се овом приликом давити, али ћемо поменути да је издејствовао да се уведу институција *обавезној примерка*, те су на тај начин фондови библиотеке почели да се попуњавају.

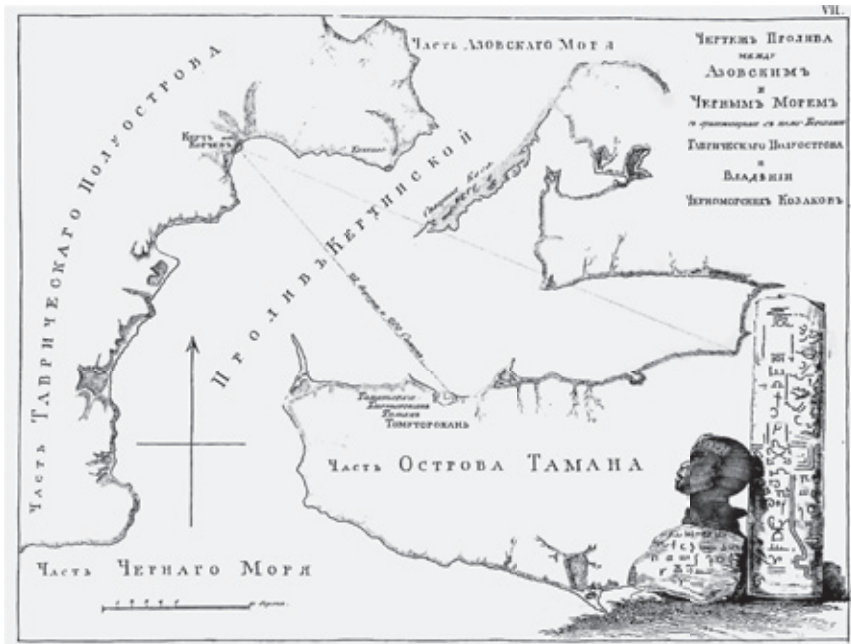
Свестрано образован у најбољим традицијама европског просветитељства тога доба, Олењин је желео да стечена знања и идеје подели са својим савременицима, као и да их практично примени на изучавање руске историје.³ Одлично је знао више страних језика

² Stuart 1986; Голубева 1997.

³ У кругу учених пријатеља Алексеја Олењина налазили су се водећи руски интелектуалци тог доба: баснописац Иван Крилов (библиотекар у Императорској јавној библиотеци), Гаврило Державин – песник и државник, Николај Гнедич (члан Руске академије и библиотекар у Императорској јавној библиотеци) – песник и преводац Хомерове Илијаде, песник Константин Батјушков, песник и драматург Василиј Капнист, Николај Карамзин – историчар, песник и преводац.

Сл. 1. А. Г. Варнек, Алексеј Николајевич Олењин, 1824.

Сл. 2. Карта Таманског острва, 1806.

(немачки, француски), као и класичне језике (грчки, латински, помало хебрејски). Олењин је сматрао да се прошлост не може добро упознати нити разумети без истраживања релевантних историјских извора, те је стога веома марљиво проучавао средњовековне руске рукописе историјског садржаја. У другој половини XVIII века приређена су издања једног броја рукописа старијег периода, који су садржали различите преписе руских летописа. На тај начин било је подстакнуто интересовање за проучавање националне историје.

Први објављени научни рад Олењина посвећен је истраживању једног епиграфског споменика. Реч је о запису уклесаном на каменој плочи пронађеној на Тмутараканском острву (у Керченском мореузу између Црног и Азовског мора). Овај запис је, заправо, кратка белешка о мерењу растојања између градова Керч и Тмутаракан, а руски историчари тог времена тумачили су раздаљину поменути у њему на

Сл. 3. Примери руског писма из старих рукописа, 1806.

различите начине, сматрајући да је сам почетак натписа оштећен. Тмутараканска кнежевина помиње се у више руских средњовековних извора, а где се тачно она налазила утврдио је тек гроф Мусин-Пушкин.⁴ Све до тренутка када је натпис био пронађен и постао предмет научне обраде, није било могуће утврдити тачну територију на којој се она налазила, а у научним круговима су се износили различити ставови о томе. Олењин се у потпуности слаже са закључцима Мусин-Пушкина о месту где се Тмутараканска кнежевина налазила, те у своме раду жели да изнесе додатне потврде томе. Резултате својих истраживања Олењин је саопштио на помало необичан начин, у епистоларном маниру, у писму упућеном свом ученом саговорнику и истомишљенику

⁴ Мусин-Пушкин 1794.

Сл. 4. Калк натписа и цртеж начињен према њему, 1806.

– грофу Алексеју Ивановичу Мусину – Пушкину.⁵ Писмо је објављено 1806. године и у руској се науци ова година сматра тренутком рађања руске палеографије.⁶ Слободно се може рећи да је то био и тренутак рађања словенски палеографије уопште, јер од тог тренутка почиње повећано интересовање за проучавање писаних извора и утврђивање њихове поузданости и достоверности уз помоћ свеобухватне анализе садржаја проучаваног текста, при чему и палеографска обележја писаног споменика почињу озбиљније да се истражују.

⁵ Гроф Алексеј Иванович Мусин-Пушкин (1744–1817) био је познати сакупљач руских старина, археограф, историчар, археолог. Од 1775. године Мусин-Пушкин је почео систематски и пасионирано да сакупља рукописе; 1793. г. његова збирка рукописа бројала је 1725 јединица. Он је у једном конволуту, зборнику чији су делови преписани у XVI и XVII веку, па затим повезани у једну књигу, пронашао до сада једини познати препис *Слова о Игоровом њоходу*, делу анонимног руског аутора из XII века. Мусин-Пушкин је приредио прво издање овог текста: *Ироическая песнь о походе на половцов удельнаго князя Новагорода-Северскаго Игоря Святославича, писанная старинным русским языком в исходе XII столетия с переложением на употребляемое ныне наречие*. Москва 1800. Овај је рукопис, нажалост, изгорео 1812. године у Москви у време великог пожара који је захватио град, те се сва проучавања овог текста, као и његова каснија издања, заснивају на издању које је приредио Мусин-Пушкин. Уп.: Щепкина 1955, 39–47; Лихачев 1957, 66–89; Творогов 1987, 435–437; Козлов 1993; Вяткин 2013, 20–32.

Лаврентијејевски леџопис (1337) пронађен је почетком XVIII века у манастиру Рођења пресвете Богородице у Владимиру, а Мусин-Пушкин га је набавио 1792. године. Затим је овај рукопис поклонио цару Александру I, који га је предао на чување Императорској јавној библиотеци, где се и данас налази (сигнатура: РНБ, F. п. IV. 2). Оба ова извора користио је у своме раду о Тмутараканском натпису Олењин.

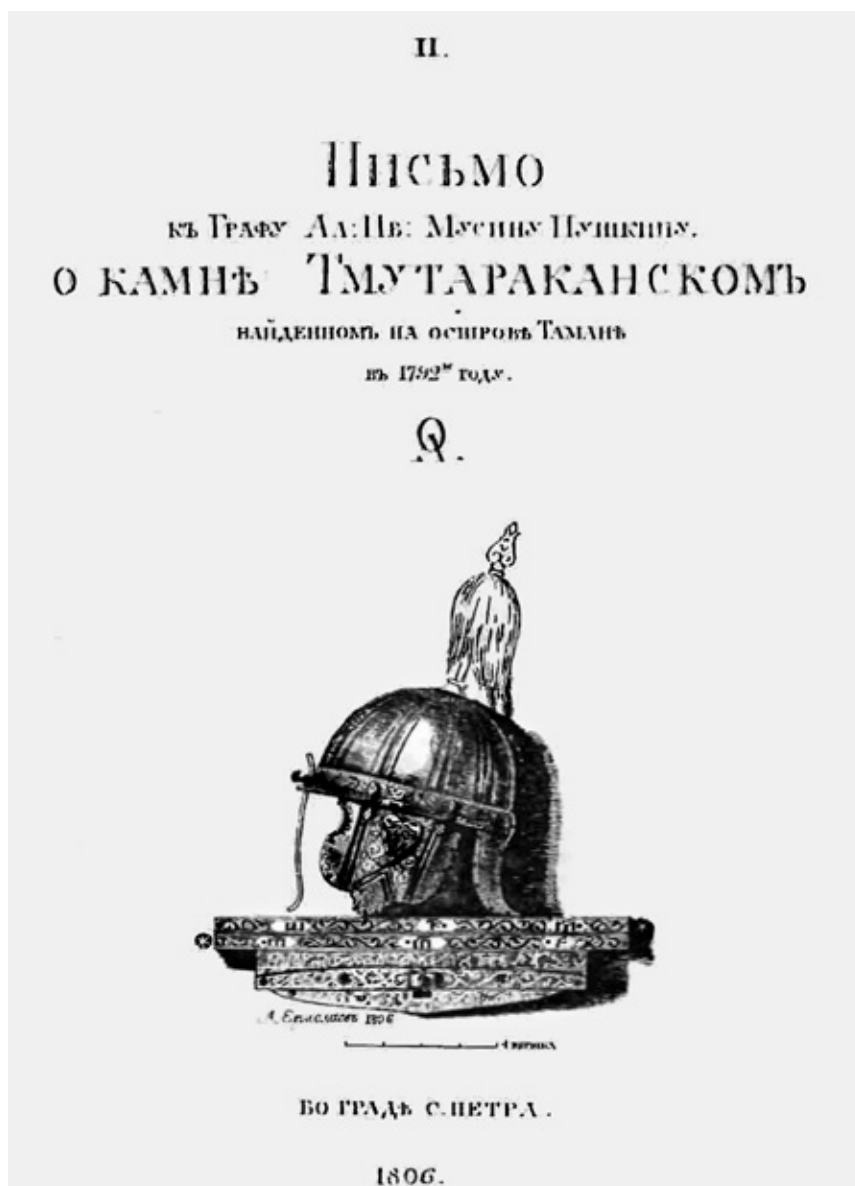
⁶ Оленин 1806.

Писмо грофу Мусину Пушкину Олењин започиње у помало шаљивом тону и нећкању – да ли да саопшти резултате својих промишљања и истраживања која се односе на недавно откривени епиграфски споменик и низ питања која је он отворио. Са шаљивог тона, међутим, врло брзо прелази на веома озбиљно претресање материје. Олењин објашњава да анализира не сам оригинал, него гипсани одливак пронађеног записа и прво тачно описује његов физички изглед; он запажа да слова овог натписа својим обликом подсећају на слова најстаријих руских рукописа, као и да се на одливку види да је површина оригиналне плоче патинирала од времена, а не неким вештачким путем. Олењин је прикупио сву тадашњу релевантну литературу о Тмутараканском натпису и критички је претресао. Импресиван је начин на који је приступио анализи самог почетка натписа, посматрајући свако појединачно слово и износећи своје аргументе да би оповргао оно што је сматрао погрешним. У тим настојањима он се ослонио и на рукописе, те је показао да начин бележења великих бројева какав се среће у овом натпису постоји и у рукописима, те је навео неколико примера.

Својим приступом задатој теми, Олењин је установио један модел који ће у каснијим палеографским истраживањима словенског материјала бити даље разрађиван и дограђиван.

Мада тек у повоју, у овом раду већ постоје сви битни елементи који ће усмерити развојни пут којим ће се словенска ћирилица палеографија даље кретати. Посебно треба обратити пажњу на терминологију коју Олењин користи приликом описивања типова писма којим су поједини рукописи исписани. То је нарочито важно ако се узме у обзир да се терминологија која се користи у српској науци темељи на руској. Тако, Олењин говори о *Летопису Типографске библиотеке бр. 48* – писмо којим је овај рукопис писан одређује као *старинско дрзойисно писмо*; Новгородски летопис попа Ивана је, по његовим речима, писан *йолууставом*. Он, међутим, није дао никакво ближе тумачење термина које користи, те би се могло закључити да је таква терминологија била сасвим разумљива и прихваћена међу проучаваоцима руских рукописа тог времена.

У додатку доносимо превод на српски језик Олењиновог писма грофу Алексеју Ивановичу Мусину-Пушкину, са делом илустрација и факсимилима библиографије који су чинили саставни део књижице објављене 1806. године.

Сл. 5. Насловна страна издања Писма грофу Мусину-Пушкину, 1806.

ПРИЛОГ I

ПИСМО ГРОФУ АЛЕКСЕЈУ ИВАНОВИЋУ МУСИНУ ПУШКИНУ
О ТМУТАРАКАНСКОМ КАМЕНУ
ПРОНАЂЕНОМ НА ОСТРВУ ТАМАН 1792. ГОДИНЕ

Ваша светлост од мене захтева да свакако обнародујем своја запажања о тмутараканском камену. Због бројних разлога, а понајпре због Ваше и моје љубави према руским старинама – ја не могу да Вас одбијем. И мада ја то не желим, ипак се на крају морам повинovati, те тако постајем писац. А сада Вас најпокорније молим да се у моје име обрачунавате са критиком, уколико ми се она испречи на моме новом путу. Тешко ју је издећи, макар само зато што ће бити досадно прочитати неколико страница испуњених разматрањима да ли две косе ногице припадају слову Л, или је једна од њих усправна? А ја без тога не могу ни да почнем. Шта да се ради? Примивши, за сваки случај, благослов да започнем и, придржавајући се старинских правила, по реду ћу објаснити циљ мога дела, а затим ћу га и доказима поткрепити, те ћу на крају из тога извести своје закључке.

Циљ мога писма Вама састоји се у следећем: 1) да на основу изливеног отиска који се налази код мене, начињеног са тмутараканског камена, као и да помоћу тачних карата Тамана, Кимеријског мореуза и јужног дела Русије, а такође и уз помоћ исписа из наших летописа и других руских и страних аутора, поткрепим све оно што сте Ви тако темељно доказали у свом историјском истраживању, објављеном 1794. године, о месту где се налазила стара руска Тмутараканска кнежевина; 2) да региструјем неке грешке путника који су боравили у тим крајевима; 3) и најзад, ако је то могуће – да убедим уважене, неуморне и опрезне проучаваоце⁷ наших летописа у старину тмутараканског камена, као и о месту где се тачно налазила Тмутараканска кнежевина на острву Таман.

Пошто сам изнео своје намере, треба да приступим изношењу доказа:

⁷ Међу овим уваженим људима, прво место, по моме мишљењу, заузима познати Г. Шлецер.

1). Одливак, према коме је исклесана плоча са тачним изгледом натписа који је уклесан на тмутараканском камену, изливен је овде код мене од гипса, а по мојој молби га је на терену са оригинала начинио питомац Императорске академије уметности г(осподин) Ушаков. Овај калуп ми је послао Мертви, цивилни губернатор Тавриде. Неке разлике у словима примећене на овом одливку насупрот представама овог камена које се јављају у Вашем раду и у путописима господe Паласа и Вексеља, подстакли су ме да начиним нека запажања, која Ви сада тражите да саопштим љубитељима руске историје.

2). Док сам разгледао овај гипсани одливак, трудио сам се да себе убедим у старину овог интересантног споменика, те сам се уверио у следеће: 1) изглед слова којима је написан овај натпис у свим елементима наликује словима наших најстаријих рукописа; 2) изглед површине самог камена који се види на одливку несумњиво сведочи да је површина камена патинирала на природан, а не вештачки начин; – и 3) не постоје било какви политички разлози за фалсификовање овог камена да би се тиме утврдила права Русије над тим крајевима. Зашто би било потребно то радити, кад је тај крај већ 10 година пре проналаска овог камена припадао Русији?

3). И тако, пошто сам се уверио у несумњиву старину овог историјског споменика, почео сам да проучавам разлике у облицима слова која су на њему уклесана у односу на оне представе које су штампане у раду Ваше светлости и господe Паласа и Вексеља. Господин Јермолајев који живи код мене и који је копирао и гравирао овде приложене цртеже, у својој особитој љубави према руским старинама приметио је, разгледајући прилежно достављени одливак, да Ви слово које стоји на почетку и има бројну вредност (у натпису означава растојање у сежњима⁸ од Тмутаракана до Керчи), због грешака у цртежима који су Вашој светлости послати, сматрате за остатак слова И, а господин Палас за Л, својим изгледом ни најмање не личе на остала слова Л, која се свега четири пута појављују у речима *лѣто, глѣбъ, мѣриль, по лѣду*. У том слову ништа није могло да се оштети пошто је натпис уклесан у камен, а није испупчен у односу на површину, те је он стога и сачуван у свој целости, осим оног места где се на почетку записа налазио крст,

⁸ *Сежањ* (рус. *сажењ*) – стара мера за дужину; у руском систему мера, он чини тридесети део *врстие*. Вид. следећу напомену. (Прим. прев.) Сежањ, као мера за дужину, има различите вредности у руској и српској средини.

и неких делова слова И (данашњег И) које се налази између оних слова која означавају бројну вредност те је њима исказан број врста⁹, и слово М у речи мѡѣ. На ова три места натпис је оштећен због старости, те се крст скоро сасвим окрунио, код слова И се на половини левог стабла налази оштећење; код слова М је одваљена десна страна. Код осталих слова није примећено било какво оштећење, те је стога и било потребно одредити тачно значење претпостављеног слова Л.

Пошто смо га пажљиво погледали, испоставило се: 1) да над њим постоји титла, а испод титле – две тачкице; 2) да је десна ногица дебла од леве и да је усправна, док је лева косо на горе постављена. Овакав положај (ногице) чини да се слово разликује од других Л која постоје у том натпису, чије су ногице равномерно постављене косо и састају се на врху. То се и види из овде приложеног великог цртежа који је са највећом пажњом начињен према гипсаном одливку.

Пошто смо се тако уверили да ово слово не може бити слово Л, установили смо сличност његове десне ногице са првим словом речи ѓндиктѣ која је је у том натпису забележена под титлом, где слово има исти положај и исте две тачкице, те смо закључили да ово слово треба да представља „десетерично и“ (ї). Пошто смо ово утврдили, требало је још установити зашто је са леве стране слова била уклесана косо постављена цртица, која је побудила господина Паласа да га сматра словом Л.

Приликом овог прегледа испоставило се: 1) да се сва слова која означавају бројеве од других слова у овом натпису разликују по томе што се над сваким од њих налази титла; 2) да сва таква слова која имају вредност хиљаде, да би се разликовала од јединица, десетица и стотина, обично имају цртицу која им је придодата при црквеном начину означавања бројева; 3) да се ове цртице на разним местима налазе уз слова нпр. приликом означавања године од стварања света уз слово љ. или 6000, знак почиње од средине (висине) слова и спушта се испод доње линије реда; приликом обележавања растојања места уз помоћ слова љ десетеричног или 10 000, ознака полази одгоре те заједно чине претпостављено слово Л; код следећег слова које означава број – љ или 4000, тај исти зна постављен је уз подницу и спушта се испод доње линије реда. После ове подробне анализе, требало је

⁹ *Врста* – стара руска мера за дужину, приближно износи 1, 067 км. Уп.: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, књ. I (вразнути – гушчирина), Београд 1965, 77. (Прим. прев.)

одредити шта представља слово које се налази између поменутих слова І и Д. После пажљивог прегледа, установљено је да оно изнад себе нема титлу и да је од суседних слова са обе стране одвојено тачкама, те да стога нема бројну вредност. По своме изгледу, ако се упореди са осталим словима, то би требало да буде слово *нже* а не *нашъ*, јер се у оно време слово *нашъ* писало као латинично Н (N), а *нже* као данашње *нашъ* (H), што потврђују бројни стари рукописи који су слични том истом натпису на камену, у којима се слово *нашъ* налази у речима *индиктъ*, *князь*, *тмѹтороканъ*, а слово *нже* у речи *цѣрилъ*. На основу овога закључили смо да ово слово треба сматрати за једну реч то јест *везник*. На основу оваквог размишљања ја читам тмутаракански натпис овако: *въ лѣто 6576 (1068) индикта 6 глѣбѣ князь цѣрилъ море по ледѹ отъ тмѹтороканя до кѣрчева 10 000 и 4000 (14 000) сѣженъ*.

За случај да неко посумња у овакав необичан начин сједињавања десетине хиљада са хиљадама уз помоћ *везника*, сматрао сам да овде у напомени у корист томе треба навести неке убедљиве примере прикупљене из разних летописа које ми је проследила Ваша светлост. Најважнији међу овим примерима је онај који је исписао и Вама послао наш руски историограф г(осподин) Карамзин, а ја сам га овде ставио као први:

- I. Летопис Типографске библиотеке бр. 48 који је написан старинским брзописним писмом на хартији, а штампан је у Москви 1784. године, где на страни 20 пише: „Тада је страшна куга харала у Смоленцу, те начинише четири гробља, на којима сахранише 30 хиљада, и 2000.“ У оригиналу стоји: *и сотворише дѣскѹдельници въ нихъ же положиша лѣтысящѣ и ѣ*.
- II. У Новгородском летопису попа Ивана, написаном полууставом на пергаменту, под годином *ѡ ѡ ѡ ѡ* стоји: *и такъ безъ престани по вся дни влачаше и наполни до върха нже (бысть) въ нем числомъ *ѣ* и *л**. (Ове последње речи у издању овог преписа налазе се под годином 6738, на страни 117.)
- III. У истом том летопису под годином *ѡ ѡ ѡ ѡ* тог: *лѣт: погорѣ юрьевъ нѣмецскѣ (всьн)и божници ихъ и полаты каменныи скроушнвшесе падоша и горѣ нѣмецъ в полатахъ *ѣ* и *ѡ* и *л*, а роуси *дѣ* члѣбы*.
- IV. У том истом рукопису под годином *ѡ ѡ ѡ ѡ* въ тож: *лѣт: побѣдиша олговница антвоу нзениша ихъ з сотъ и ѣ*.

4). Пошто сам тако одредио тачне бројне вредности слова које показују растојање од Тмутаракана до Керчи, морао сам и да се уверим да ли је тмутаракански камен нађен код самог града Тамана.

У Вашем истраживању о томе где се налазила ова кнежевина, на страни 55 у напомени стоји, према речима војног писара Јегорова, да је овај камен на острву Таман пронашао капетан флоте Пустошкин, о чему је била обавештена покојна и вечне успомене достојна господарица царица Катарина II, којој је речено да је овај камен био узет из рушевина древног града близу тврђаве Таман, а налазио се у војничкој касарни где је био положен уместо прага.¹⁰ Господин Палас то исто потврђује у свом последњем путопису, али проналазак камена приписује мајору Розенбергу, те каже да је капетан Пустошкин онај камен само превезао у Николајев,¹¹ из чега следи да је онај споменик био пронађен на оном месту где се налазила тмутараканска престоница, то јест код града Таман, или Фанагорије.

5). После овога ми је још преостало да сазнам да ли растојање забележено у натпису одговара данашњем растојању између градова Таман и Керч (поред кога се такође налазе старе рушевине), и да ли је то исти онај град који се у натпису зове Керчев. Да бих се у то уверио, одлучио сам да ово растојање измерим према најтачнијој карти Кимеријског мореуза који спаја Црно и Азовско море. Пошто сам је набавио, установио сам да је данашњи Таман од Керчи, идући морем од обале до обале, удаљен: 21 врсту 200 сежања. Растојање које је исказано на натпису који сам ја растумачио, уколико узмемо да се сежњи састоје од три аршина или косог (сежња) – то чини 28 врста. То исто растојање, уколико сваки сежањ рачунаш као 2 аршина, то јест рачунаш их као коњски корак – излази око 23 врсте 167 сежњева. То растојање, уколико рачунаш коњски корак као три лакта малоруска, чине око 22 врсте 375 сежњева.

Сада треба одредити како треба рачунати оне сежње који су означени у натпису – да ли као косе или као коњски корак. Ако се узму у обзир народни обичаји, који се веома дуго чувају међу нижим слојевима (становништва), као и неке историјске чињенице, видећемо да: 1) сељаци већином мере дужином коњског корака, а не косим сежњем; 2) да сама реч *сежањ* која у натпису означава меру, према тумачењу Ваше светлости заиста потиче од речи са основним значењем „досежем“ и припада једино покрету руке, а не као коси сежањ који иде од леве ноге те допире до средњег прста испружене десне руке; 3) и до дан

¹⁰ Историјско истраживање Г. М. П. стр: 57, у напомени.

¹¹ Pallas Reise, 1794) 2. Band: pag: 297.

данас у Малорусији и у већем делу суседне Пољске мери се лактом (мером која такође потиче од руке), а три лакта чине дужину коњског корака код њих, а сваки локат једнак је броју од 13 руских *вршака*.¹² Ако се ова мера прерачуна у званично утврђене сежње,¹³ тада ће растојање од Тмутаракана до Керчева износити управо исто онолико колико је и данас између Тамана и Керчи, јер по овом прорачуну заиста испада да оно износи 22 врсте и 375, што за само 675 сежања премашује растојање које сам ја израчунао према карти; 4) коњски корак који се изједначава са званичним (сежњем), вероватно је ушао у употребу после татарске најезде, јер се он састоји од три аршина, а тај назив и мера припадају татарским племенима; 5) тмутаракански натпис је, судећи по години коју садржи, постојао 180 или више година пре најезде Татара. Због свега овога, ја сматрам да су сежњи који се помињу у натпису – прави коњски кораци, а пронађена мала разлика која се састоји од 675 сежњева могла је да настане: 1) зато што траса којом су ишли од једне до друге обале није била тако права као што би требало, можда због незамрзнутих делова водене масе или тадашњих оскудних знања о математичкој прецизности; 2) због одређене удаљености ових градова од мора у то време, као што доказује положај њихових рушевина које се налазе поред Керча и Тамана.

Из свега што је овде речено следи да је на оном месту где је овај камен пронађен у Таману, постојао град Тмутаракан који је 21 врсту био удаљен од Крчева, који због овог растојања без сумње мора бити данашњи град Керч.

Закључујући ово морам да приметим да господин Палас чита тмутаракански натпис на следећи начин:¹⁴ вѣ лѣто 6576 (1065) индикта 6, глѣбѣ князь, мѣриль море по ледѣ, отъ тмѣтороканя до Керчи 30 054 сежња. У овом се преводу, по моме мишљењу, налазе две грешке: прва – година од рођења Христовог према години од стварања света, јер у складу са израчунавањем индикта то треба да буде 1068, а не 1065 (година). Друга је у тумачењу бројних вредности слова која, по мишљењу господина

¹² *Вршак* који се овде помиње има вредност шеснаестог дела аршина, или четвртине педља. (*Словарь церковнославянского и русского языка, составленный вторым отделением Императорской академии наук*. Книга I (А–Н), 114. (Репринтно издание. Издательство Санкт-Петербургского университета 2001.)

¹³ Реч је о сежњима чију је вредност утврдила и печатом оверила држава.

¹⁴ Im Jahre 6576 (1065) Indict 6, mass Gleb, der Fürst, die See auf dem Eise, von Tmutarakan bis Kertsch 30 054 (saſchen) faden. pallas Reise. 2. Band: pag: 293.

Паласа, означава 30 054 сежња или 60 врста и 54 сежња. Што се тиче разлике у словима Тмутараканског натписа између оригинала и цртежа који су до данас објављени – ово се може згодније видети уколико се упореде цртеж начињен према одливку и овде приложене верне копије штампаних (верзија) натписа тмутараканског камена.

И овде бих ја могао завршити своје писмо, но пошто Ваша светлост жели да га види публиковано, због веће уверљивости читалац би морао непристрасно да прегледа Вашу историјску студију о месту где се налазила стара руска Тмутараканска кнежевина. Пошто је Ваш рад сада већ веома редак, одлучио сам да овде укратко поменем Вашу размишљања на којима се заснива Ваш закључак о месту на коме се налазио Тмутаракан, а као допуну ономе што сте рекли, намеран сам да придодам неколико исписа из наших летописа, као и других руских и иностраних историјских извора.

Сада започињем са кратким изводима ваших саопштења.

1). Победе Мстислава Владимировича I кнеза тмутараканског над Касозима и Јасима, суседима његове кнежевине.¹⁵

2). Најезда Татара на Русију који су, пошто су попленили Јасе, Обезе и Касоге, најзад стигли до Половаца или Кумана и, гонећи њих, стигли до реке Дњепар, те низ Дон и до залива на мору (без сумње Азовског), те су најзад на реци Калки победили Русе.¹⁶

На ова два саопштења следе моје примедбе:

„Свјатослав је кренуо на реку Оку и на Волгу те је наишао на Вјатиче, и рече Вјатичима: Коме плаћате данак? А они рекоше: Хазарима новчић¹⁷ од рала дајемо.“¹⁸ Свјатослав је, идући са војском из Кијева, дошао у земљу Вјатича који су, изгледа живели око Волге и Оке и плаћали данак Хазарима, те су, следствено, Хазари живели близу река Волге и Оке, иза земље Вјатича.

„Године 6473 пође Свјатослав на Хазаре ... и победи Свјатослав Хазаре и град њихов Беловежу узе, и победи Јасе и Касоге.“¹⁹ Ако су Хазари живели иза Вјатича, према реци Волги на којој је, по речима

¹⁵ Ист. изслѣд. Г. М. П. : стр:9.

¹⁶ Ист. изслѣд. Г. М. П. : стр: 12.

¹⁷ У руском тексту стоји *шеляг* што смо ми, ослонивши се на тумачење ове речи код Срезневског превели као *новчић*. (И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древне-русского языка*, т. III, Санктпетербург 1903, 1587.

¹⁸ Нест. Кен. Спи. лѣто 6472 (964): стр: 36.

¹⁹ Нест. Кен. Спи. лѣто 6473 (965): стр: 36.

источних писаца, био подигнута и њихова престоница,²⁰ онда су Јаси и Касоги морали живети много ниже од Хазара, јер је Свјатослав прво морао њих да победи, да би победио Јасе и Касоге. Као потврда овоме могу да послуже следећи исписи из Нестора:

„Те исте (6624) године Јарополк је ишао на половецку земљу према Дону, и ту је узео много плена и три града половецка ... и довео је са собом Јасе, те је и за себе заробио Јасинку.“²¹

„Године 6628. пошао је Јарополк на Половце на другу обалу Дона, и пошто их није нашао – вратио се.“²²

Према томе, Хазари су живели око Волге, а Јаси и Касоги на другој обали Дона; последња два народа се налазе много ближе Азовском и Каспијском мору. А сада ћемо потражити станише Обеза. Ово ће се јасно доказати доласком у Кијев жене Изјаслава I Јарославовича, којом се он оженио узевши је из земље Обеза.

„Године 6662 (1154) послао је затим Изјаслав сина свога по маћеху, јер је довео себи жену од Обеза. Мстислав ју је срео на брзацима Дњепра, те је довео у Кијев, а сам је отишао према Перејаслављу.²³ Мени се чини да ово место из Несторовог летописа показује којим се путем ишло у земљу Обеза. Ако се обезка кнегињица на брзацима Дњепра срела са Мстиславом који је био послан из Кијева, треба претпоставити да је она долазила из западних крајева који се налазе око Црног или Азовског мора, а по сличности назива рекло би се – управо из садашње Велике Абхазије. И пошто се из различитих места у нашим летописима види²⁴ да су Обези били суседи Јасима и Касозима те да су сви они живели преко Дона, а између Азовског, Црног и Каспијског мора, како ће то касније бити доказано помоћу повести о татарској најезди на Русију, требало би закључити да је Мстислав кретао у поход против Касога са острва Таман (некадашње острво Тмутаракан) према Кавкаском горју код кога и данас према Црном мору на обе обале реке Кубан живе Мали и Велики Абхази (Обези), Касаји или Касаги (Касоги); Осети или Оси (Јаси) живе

²⁰ Bibl. orient d'Herbelot: pag: 514 *Khosar*.

²¹ Нест. Кен. Спи. лѣто 6624 (1116): стр: 178.

²² Нест. Кен. Спи. лѣто 6628 (1120): стр: 179.

²³ Нест. Кен. Спи. лѣто 6662 (1154): стр: 226.

²⁴ Нест. Кен. Спи. лѣто 6473 (965): стр: 36; лѣтопись Типограф. : стр: 8; Лѣтопись по Соф. спи: часть I стр: 194–195.

у брдима близу река које се сливају у Терек.²⁵ Ово потврђује и Птоломеј²⁶ који, описујући народе који насељавају тада познати свет, каже да су Јазиги (*Iazyges*) Јаси живели око Азовског мора (*palus meotides*). Овај народ не треба мешати са оним, који Птоломеј назива Јазиги Метанасте (*Iazyges Metanastae*) који је живео око Дунава. – Ето, то је све што сам успео да скупим као доказ о месту боравка народа који су у нашим летописима познати као Хазари, Половци, Касоги, Јаси и Обези. А што се тиче татарске најезде, источни писци о њима говоре следеће:²⁷ Октај хан, син Чингисканов послао је свог рођеног сестрића Бату Сагин кана са непребројном војском да покоре Уресе или Русе, Черкезе и Бугаре. Његов поход кренуо је из степе Кипчак²⁸ која се данас зове степа Киргис – Кајсака, а лежи источно од Каспијског мора, између река Урал (Јаик) и Иртиш.²⁹ Пратећи на карти Батуа према приповедању источних писаца, видимо да је он, идући из Кипчакске степе, морао (уколико је ишао најкраћим путем) проћи дуж северне обале Каспијског мора те се, пошто је прешао Волгу, морао запутити поред Кавкаског горја где је, како кажу наши летописци³⁰ покорио Јасе, Касоге и Обезе, а затим наставио према реци Дону. Пошто је ту наишао на део Половаца који су живели на својим некадашњим огњиштима,³¹ потерао их је ка овој реци и настављајући да их гони, принудио их је да се повуку до залива (према положају река – вероватно до Азовског мора) и чак до Дњепра. Ако се претпостави да је Бату кан покренуо ратни поход на Руску земљу пошто је покорио Персију и оставио у њој Мангу кана,³² унука Чинги-

²⁵ Voyag. entre la mer Noire & pag: 9 et fuiv. Carte Geog. ; Pallas reise I Band: pag: 364 bis 424.

²⁶ Dict. Geog. de la Martiniere tom. IV: Part 2: pag: 53 et 54 au mot *Jaziges*.

²⁷ Hist. univers. par une Soc. & Hist. Moderne tome 8. de la Collection le 48 – Bibl. orient. d'Herbelot: pag: 179, 355, 679.

²⁸ Encycl. Meth. Geog. tom: 2 pag: 126. *Kipschack*. – Dict. Geog. de la Martiniere tom. 4. part: 2, pag: 46, 47. *Kipschack*.

²⁹ Геогр: Слов: Росс. час: 2 стр: 208. *Киріисъ – Кайсаки*.

³⁰ Лѣт: Типогр. Лѣто 6731 на стр: 7.

Лѣт: по спис: Софій: s ѱ лв стра: 194: час: I.

Лѣт: Никонов: час: II стр: 349. под. лѣт: s ѱ лг (1225).

³¹ Други део Половаца је вероватно (према обичајима тог доба) прошао уз борбе од реке Дон све до северних обала Дунава, те се најзад и населио уз ту реку, око Црног мора и у околини Херсона, у западном делу Кримског полуострва. – У тим крајевима су *Кумани* или *Половци*, како су их Грци називали, шивели у време цара Алексија Комнина I. извѣст: Визан: истор: Штиттера. час: 4 – стра. 133 и даље.

³² Bibl. orient. d'Herbelot: pag: 179,

скановог, да влада, онда му је било још згодније да ратује против Јаса, Обеза и Касога (који су народи черкеског племена) крећући се на север из Персије, вероватно поред Каспијског мора преко Кавкаских планина.

Ако се боравиште Половаца овде смести у близини реке Дон, то омогућава кнезу Олегу Тмутаракановичу да их има као савезнике, и да заједно с њима ратује против Чернигова.

„Те године дође Олег са Половцима из Тмутаракана под Чернигов“.³³ Ето, то је све што је о овом походу речено у летопису, а из овога се не види да су Половци ишли Олегу, већ управо супротно – по смислу тих речи може се закључити да је Олег, идући према Чернигову са собом довео Половце који су му дошли у помоћ са Дона, те су се вероватно с њим састали на путу из Тмутаракана или Тамана у Чернигов.

3). Страх Грка да ће се власт Ростислава Волинског³⁴ који је освојио Тмутаракан, и бегство Котупана из тог града у Херсон, а тај Котупан је отровао Ростислава и прорекао му да ће умрети до осмога дана – дошао је у Херсон и рекао да је тога дана Ростислав умро.³⁵ То значи да је он из Тмутаракана у Херсон стигао за мање од осам дана. Ја под називом Херсон³⁶ подразумевам онај град који је постојао на полуострву Тавриди (Крим), а не онај који је много касније био саграђен на реци Руси³⁷ и о коме у нашим летописима нема никаквих саопштених података. Опис остатака првог од ових градова налази се у последњем путопису господина Паласа.³⁸

4). Заточење Олега Свјатославовича, кнеза тмутараканског, од стране Хазара у Цариграду.³⁹ А тога Олега (како каже Нестор) ухватише Хазари па га послаше преко мора у Цариград; а Всеволод постави намесника Тмутаракану – Ратибора. То се догодило 1079. године.⁴⁰

Према Несторовом летопису, 1083. године, а 1082. према Татишчеву – дошао је Олег из Грка у Тмутаракан, те пошто је ухватио Давида Игоревића и Володара Ростиславовича – и сео на престо у Тмутаракан.⁴¹

³³ Нест. Кен. Спи. лѣто 6602 (1094): стр. 138.

³⁴ Истор. изслѣд: Г: М: П: стр. 18.

³⁵ Нест. Кен. Спи. лѣто 6573 (1065): стр. 116.

³⁶ Нест. Кен. Спи. стр. 7, лѣто 6452 (943), стр. 36 и 37.

³⁷ Лѣто: Воскрес: час: I. стр. 20. Примѣ: г. Болтина на Ист. К. Щербатова часть 2. стр: 14.

³⁸ Pallas Reise 2. Band : pag: 73.

³⁹ Истор: Изслѣд: Г: М: П: стр: 29.

⁴⁰ Нест. Кен. Спис. лѣто 6587 (1079) стр: 127.

⁴¹ На истом месту год. 6591 (1083) стр: 127.

Хозар или Хазар, како кажу источни писци, био је седми син Јафетов и брат Турка, такође Јафетовог сина. Хозар се одвојио од своје браће те је отишао ка обали Етеља (то је турски назив за Волгу) и тамо се населио и подигао град.⁴²

Према мишљењу ових аутора земља Хазара налази се северно од Каспијског мора и простире се од Волге према истоку, те се према имену народа и ово море стало називати бар хозар (Хазарско море). Ибн Алварди у својој Арабљанској географији помиње да су близу Етеља или Волге живели Хазари и Бажнаци или Баженаци, који су данас познати под називом Калмици и Ногајци. Руски називи Печенези и грчки – Патзинаци или Печинаци (Πατζίνακαί, Πετζίνακαί) звуче веома слично као Баженаци. Поменути писац о овим последњим каже да су они насељавали земље које се налазе између Хазара и Грка, и да су се на северу граничили а Русима.

Према византијским изворима, станиште Хазара се исто тако простире у Азији, североисточно од полуострва Крим. А што се тиче Хазара који тобоже живе око Дњепра – о томе нисам наишао ни у руским летописима нити код страних историчара.

Из свега што је речено, ја закључујем да су Хазари који су живели близу Тмутаракана или близу острва Таман, ухватили Олега и одвели га Грцима, одакле се он вратио право у Тмутаракан, као што се види из следећег записа: *Дође Олеј из Грка у Тмушаракан и ухватиши Давида Ијоревича и Володара Росијиславича ње седе на кнежевски стјо у Тмушаракану.*⁴³

Чини ми се да би боље било рећи да су после немира до којих је дошло у самом Тмутаракану, Хазари који су тамо можда живели као један од покорених народа, или који су се налазили у Олеговој војсци, ухватили Олега и послали га у Цариград. Јер, не види се да је Олег, који се по свом ослобађању из заточеништва вратио у Тмутаракан, кренуо п поход против народа који га је издао Грцима, већ је „*йосекао Хазаре који су йодстїакли удисїиво њеїа и њеїової браїїа*“.

⁴² Bibl: orient: d'Herbelot: pag. 156, 305, 514. *Bagnakiah, Etel et Khozar.*

⁴³ Извѣс: Визант: Штиттер: час: 4. стра: 112, 129.

5). Путовање преподобног Никона на Тмутараканско острво⁴⁴ према речима Печерског патерика који је написао летописац Нестор.⁴⁵ Ово путовање несумњиво означава место где се ова кнежевина налазила, а то се може доказати, уколико неко буде желео да на карти, овде приложеној под бројем VIII, прати (кретање) светог Никона.

Уверен сам да, ако би господа Татишчев и Болшин пажљиво прочитала житије преподобног Никона – први не би смештао Тмутаракан у рјазанске пределе,⁴⁶ а други, који се испрва слагао са мишљењем Татишчева⁴⁷ а затим га се свечано одрекао,⁴⁸ не би почео да тражи град Тмутаракан на реци Воркли 10 врста од Опошње, на некаквој запустелој градини.⁴⁹

У Печерском патерику стоји:⁵⁰

1. „Пошто се повећавао број братије у пештери, пожелe блажени Никон да се осами, и да сам тихује. И зато се, по савету преподобног Антонија, договорио са другим црноризцем који је био Бугарин са Свете Горе, из манастира Светога Мине, па отиде с њим,⁵¹ и пошто су стигли до мора, ту се растадоше. Бугарин, дакле, путујући у Цариград наиђе на острво усред мора, и насели се на њему.“

Из овога се види да је блажени Никон, одлучивши да се осами, по савету преподобног Антонија нашао себи сапутника монаха Бугарина, с којим је кренуо на пут, те је низ Дњепар (путујући) стигао до мора (несумњиво Црног), јер је Бугарин по растанку с Никоном кренуо право у Цариград.

⁴⁴ На истом месту год. 6591 (1083) стр: 127.

⁴⁵ Истор: Изслѣд: Г: М: П: стра: 24.

У Печерском патерику који је штампан у Кијеву 1803. године, на насловној страни првог дела стоји: Први део, у коме се налазе житија светих ... печерских, која је преподобни Нестор Летописац руски написао, а међу њима је и повест о светом чуду Печерске цркве, које је написао блажени Симон, епископ владимирски и суздаљски, а и друга његова дела се овде објављују.

Г. Шлецер сматра да је Патерик прво дело преподобног Нестора: *Rufsiche Annalen, I Teil* pag: 9.

⁴⁶ Ист : Росс: Татишчева книг. 2. стр. 421 прим. 227 и 228.

⁴⁷ Примедба на Ист. Леклерка, део I, стр. 305.

⁴⁸ Одговор на писмо К. Шчербатова, стр. 74.

⁴⁹ Примедба Г. Болтина на Ист. К. Шчербатова, део 2, стр. 7.

⁵⁰ Печерски патерик, Кијев 1803, л. 93.

⁵¹ Пошто је блажени Никон отишао од преподобног Антонија с неким иноком Бугарином из манастира Светога Мине, преподобни отац наш Теодосије је, вољом Божијом по жељи преподобног Антонија, постављен био за јереја. Патерик, л. 35б.

2. „Овај велики Никон отиде на острво тмутараканско и, пошто је близу града нашао пусто место, ту се насели.“

Блажени Никон, пошто се растао са Бугарином, отиде на острво тмутараканско. – Сада се поставља питање: Зашто би блажени Никон (који је вероватно још раније одлучио да се осами на тмутараканском острву) ишао са Бугарином према Црnome мору, ако се та кнежевина налазила у рјазанским пределима, као каже г. Татишчев? Јер, пошто би дошао до поменутог мора, Рјазань би му остала иза леђа у правој линији 900 врста, а уобичајеним путем – више од 1500 врста.

Уколико бисмо се, с друге стране, сагласили са г. Болтином да је Тмутаракан управо она градина коју он смешта на реку Воркслу, блаженом би Никону који је ишао да се осами у Тмутаракан, још мање одговарало да прође поред ње само са том намером да испрати црно-ризца Бугарина до Црног мора. Поврх тога, у складу са овим предлогом и да би се он усагласио са Патериком, блажени Никон би у оба случаја морао да се врати натраг, пошто би непотребно прешао до 2000 врста у првом случају, а у другом – више од 1000 врста, а место своје осамљености морао би да утврди на неком острву реке Оке или Ворксле, јер у Патерику стоји да је Никон отишао на Тмутараканско острво.

3. Пошто је умро Растислав Владимирович, кнез тог острва, умолити су људи те земље преподобног оца Никона да оде Свјатославу Јарославовичу, кнезу черниговском, да га умоли да им пошаље свога сина Глеба на престо тмутаракански. И када је стигао до града Чернигова и добро и успешно завршио поверени му посао, запути се ка граду Кијеву те дође у Печерски манастир к блаженоме игуману Теодосију.

Уколико би преподобни Никон по молби Тмутараканаца ишао из Рјазана у Чернигов, не би требало да из Чернигова скрене ка Кијеву, јер први град лежи ближе Рјазани него други. Но, ако би он ишао са данашњег острва Тамана, који се у старини звао Тмутаракан, не би му било тешко да прво сврати у Кијев, а затим да иде у Чернигов из кога се, пошто је већ извршио дати задатак, преподобни Никон запутио у први град. Ако би ишао из Рјазана, опет би морао да, без икакве потребе, иде напред – назад.

4. „После овога, молио је преподобни Теодосије да га блажени Никон не напушта док су још обојица живи. Овај му се обрати говорећи:

„Чим одем да уредим свој манастир, ако Бог дозволи, вратићу се назад. Тако и учини. Пошто је са кнезом Глебом Свјатославовичем стигао до тмутараканског острва и пошто је овај сео на престо, уредио је, као што је и обећао, свој манастир, те се вратио назад.“⁵²

Сасвим је сигурно да је преподобни Никон пошао у Кијев са кнезом Глебом, или га је тамо чекао да стигне из Чернигова, и већ са њим, како је већ речено у Патерику, опет стигао до Тмутараканског острва, те се, пошто је основао манастир, вратио назад то јест у Кијев.⁵³

Овим доказима могу се још придодати нека места из песме о Игоровом походу.

У њој је на деветој страници речено:⁵⁴

Сова кличе са врха лађе, вели да се послуша непозната земља Волга и по мору, и по Сулии и Сурож и Херсон, и ти, тмутаракански идолу.

На стр. 24 истог тог дела, певач који опева Игорове подвиге, каже:

Ето два сокола где слетеше са очевог златног престола да потраже град Тмутаракан, или да шлемом (заватајући) Дон испију.

Прво место из спева о Игору односи се, по мом мишљењу, на опасности које су претиле Игоровој војсци, о којима се се вести про-неле по целој земљи која се налазила између Волге, Псла (Посуље),⁵⁵ Поморија, до Сурожа или Азовског мора,⁵⁶ у Херсон и Тмутаракан.

Према редоследу по коме су овде набројана имена река, мора и градова, чини се да треба закључити да су Сурож, Херсон и Тмута-

⁵² Пошто је поменути свети Никон (који је у свему помагао своме пострижнику преподобном Теодосију) видео такво расуло међу руским кнежевима, опет оде из Печерског манастира са двојицом инока на Тмутараканско острво, где је основао манастир. – Патери печерски, л. 55 б и 56.

⁵³ После ове повести блаженог епископа Симона о освећењу печерске цркве, почињу житија светих која је написао блажени Нестор, а од којих житије светог Стефана, Никона, Варлаама, Јефрема, Исаије и Дамјана помиње блажени Нестор на разним местима у Житију преподобног Теодосија. – Почев опет од светог Дамјана, он у свом Летопису помиње и житија светог Јеремије, Матеја и Исакија. Патерик, л. 88.

⁵⁴ Спев о Игоровом походу, стр. 9 и 24.

⁵⁵ Река Псилол са севера се улива у реку Дњепар према истоку, и скоро паралелно тече са реком Сулом, која се такође улива у Дњепар, због чега се Псиол у старини и назвали Посуља.

⁵⁶ А сам (кнез Михаил Тверски) дође шестог дана месеца септембра у Орду на ушће реке Дон, где утиче у Сурожко море. – Летопис типограф., стр. 66.

ракан места која су се налазила близу једно другоме, а од којих је ово последње било најудаљеније.

Уколико се баци поглед на карту бр. VIII, ова мисао се може лакше прихватити, а такође се и убедити да ово место из спева о Игору служи као потврда Ваших ставова.

То исто доказује и други пример наведен из овог спева, у коме следбеник Бајана под двојцом соколова подразумева кнежеве Игора и Всеволода,⁵⁷ који су оставили своје земље, први у Новгороду Северском, а други у Трубческу, да би потражили град Тмутаракан, или да шлемом испију Дон.

Дакале, ако је било потребно да они из својих области иду ка Дону да би стигли до Тмутаракана, онда се (та) кнежевина морала налазити у јужном делу Русије близу Азовског мора, што је сада потврђено проналаском камена поред града Тамана, а овај град је Константин Порфирогенит, описујући границе грчке Империје према Црном и Азовском мору, назвао – тврђава Таматарха.⁵⁸ Ето још нових доказа историјске истине коју је открила Ваша светлост. – Пријатно ми је што могу да омогућим читаоцима да виде, да је најснажнији од доказа које сам овде изложио, узет из старе руске поеме, којом сте Ви задужили домаћу науку.

Прилажући овде опис цртежа који припадају овом писму, завршићу своју посланицу држећи се примера старих наших писаца, следећим речима: *Оци и браћо, ако сам негде њојрешно најисао или њрејисао, или нисам исѡисао до краја – чииѡајѡе исѡрављајући Боѡради, а не кунѡиѡе, амин.*

Имам част да будем,
А(лексеј) О(лењин).

⁵⁷ Херојски спев о Игоровом походу, у предговору.

Истор. Рус(ије), Штитер I, део III,

Белешка се односи на Рус(ку) истор(ију), део V, стр. 105.

⁵⁸ Грчки назив који је дат тврђави *Таматархе* би требало да долази, како ми је објаснио човек који добро зна грчки језик, од речи *τεταχος* – комад велике рибе и *ταρχος* – усољавање риба.

ЛИТЕРАТУРА

- Вяткин 2013:** В. В. Вяткин, *Алексей Иванович Мусин Пушкин*, Вопросы истории 9 (2013) 20–32.
- Голубева 1997:** О. Д. Голубева, А. Н. Оленин, Санкт–Петербург 1997.
- Козлов 1993:** В. П. Козлов, *Мусин-Пушкин А. И.*, Энциклопедия «Слова о полку Игореве», т. 3, Санкт Петербург 1993.
- Лихачев 1957:** Д. С. Лихачев, *История подготовки к печати текста «Слова о полку Игореве»*, Труды Отдела древнерусской литературы XIII (1957) 66–89.
- Лурье 1987:** Я. С. Лурье, *Летопись Лаврентьевская*, Словарь книжников и книжности Древней Руси, вып. I (XI – первая половина XIV в.), Ленинград 1987, 241–245.
- Мусин-Пушкин 1794:** А. И. Мусин-Пушкин, *Историческое исследование о местоположении и проч. Тмутороканскаго княжения*, Санктпетербург 1794.
- Оленин 1806:** А. Н. Оленин, *Письмо к графу Ал. Ив. Мусину Пушкину о камне Тмутараканском*, Во граде С. Петра 1806.
- Творогов 1987:** О. В. Творогов, *Слово о полку Игореве*, Словарь книжников и книжности Древней Руси, вып. I (XI – первая половина XIV в.), Ленинград 1987, 435–437.
- Файбисович 2006:** В. М. Файбисович, *Алексей Николаевич Оленин*, Санкт-Петербург 2006.
- Щепкина 1955:** М. В. Щепкина, *К вопросу о сгоревшей рукописи «Слова о полку Игореве»*, Труды Отдела древнерусской литературы XI (1955) 39–47.
- Stuart 1986:** M. Stuart, *Aristocrat-Librarian in the Service of the Tsar. Aleksei Nikolaevich Olenin and the Imperial Public Library*, New York 1986.

ALEKSEI OLENIN AND THE BIRTH OF SLAVIC PALEOGRAPHY

TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ

Aleksei Olenin was a military officer, senior civil servant, cultural worker, academician, and the first director of the Imperial public library in Saint Petersburg. He is specially credited for his study of an epigraphic monument – inscription from 1068 AD discovered in 1792 on the island of Taman (Tmutorokan/Tmutarakan) in Cimmerian Bosphorus, in the straits between the Black Sea and the Sea of Azov. The publication of this study made Olenin the founder of Russian (Slavic) paleography.

Keywords: Aleksei Olenin, count Musin-Pushkin, Tmutorokan/Tmutarakan, inscription, paleography

О Г Л А В Л Е Н І Е

Книгѣ, на коихѣ основаны разсужденія помѣщенныя въ лисьмѣ и въ описаніи картинѣ.

Истор. изслѣд. Г. М. П. 1.	Историческое изслѣдованіе о мѣстоположеніи и проч. Тмутороканскаго Княженія Г. А. И. М. Пушкина, въ 4°. Санктпетербургѣ 1794 года.
Нес. Кен. Спис.	2. Библіотека Россійская Историческая часть 1. лѣтопись Несшорова по Кенигсбергскому списку, въ 4°. С. Петербургѣ 1767.
Лѣш. Типограф.	3. Лѣтописецѣ Типографскія Библіотеки, подѣ №. 48. до царствованія Царя Иоанна Васильевича. въ Москвѣ въ 4°. 1784.
Лѣш. Новгород.	4. Лѣтописецѣ Новгородскій (Ивана Попа въ 4°. (*) печатанный въ Москвѣ 1781
Лѣш. по Софійс. спис.	5. Россійская лѣтопись по списку Софійскому и проч. печатанная въ Санктпетербургѣ 1795 въ 4°.
Лѣш. Никон.	6. Руская лѣтопись по Никонovu списку въ 4°. Санктпетербургѣ 1768.

(*) Въ семь лѣтописцѣ не сказано точно, чтобѣ онѣ былѣ писанѣ Иваномѣ Попомѣ, но въ двухѣ мѣстахѣ упомянуто слѣдующее: подѣ лѣтомѣ 6652. *въ тож. лѣт. постави мѣ Попомѣ Архіепископѣ Святый Нифонтѣ.* — Подѣ лѣтомѣ 6738. *а дай Богѣ молитва Его святая естѣ крестьянаѣ, и лѣтѣ грѣшному Тимофею пономанарю.* — Лѣш. Типограф. предувѣд. стр. 4. лѣто: стр. 25. 118.

Лѣтп. по Воскр. спис.	7. Руская лѣтопись съ Воскресенскаго списка и проч. въ 4°. Санктпетербургъ. 1793.
Царстп. книга	8. Царственная книга и проч. царствованія Царя Иоанна Васильевича отъ 7042 до 7061. Санктпетербургъ. 1769. въ 4°.
Пѣснь о пох. Игор.	9. Ироническая пѣснь о походѣ на Половцевъ Игоря Святославича, изданная Г. А. И. М. Пушкинымъ. Москва. 1800. въ 4°.
Истор. Рос. Тапищ.	10. Исторія Россійская В. Н. Тапищева. въ Москвѣ. 1774. въ 4°.
Истор. Росс. Шприп.	11. исторія Россійскаго Государства Ив. Шприпшера. С. П. бургъ. 1800. въ 4°.
Запис. кас. Рос. Исп.	12. Записки касательно Россійской Исторіи въ Санктпетербургѣ. 1787. въ 8°.
Прим. Болш. на Исп. К. Щерб.	13. Крипическія примѣчанія Г. М. Болшина на Исторію К. Щербатова въ 4°. Санктпетербургъ. 1794 года.
Прим. на Исп. Леклер.	14. Примѣчанія на Исторію и проч Г. Леклерка, сочиненныя Г. Г. М. Болшинымъ. въ Санктпетербургѣ. 1788. въ 4°.
Отв. Болш. К. Щерб.	15. Отвѣтъ Г. М. Болшина на письмо К. Щербатова и проч. Санктпетербургъ 1789 въ 8°.
Исп. Рос. К. Щерб.	16. Исторія Россійская К. Щербатова, Санктпетербургъ. 1770. въ 4°.
Извѣс. Визан. Истор.	17. Извѣстія Византійскихъ Историковъ и проч. собранныя И. Шприпшеровъ. въ 8°. Санктпетербургъ. 1774.

Геогр. Словар.	18. Новый Географический словарь Российской Государства. Москва. 1788. в 4°.
Изображ. Памят. Рос. Импер.	19. Изображение разныхъ памятниковъ древности и проч. Российской Империи и проч. изданныя Н. С. А. Вакселемъ. Санктпетербургъ. 1801. в 8 листъ.
Слов. Акад. Росс.	20. Словарь Академии Российской. Санктпетербургъ. 1789 в 4°.
Dict. Géogr. de la Martin.	21. Le grand Dictionnaire Géographique &c. de la Martinière. in fol. 1732.
Hist. Univ.	22. Histoire Universelle &c. par une Société de gens de Lettres. Paris. 1782 in 8°.
Encycl. Méth. Géogr.	23. Encyclopédie Méthodique. Géographie ancienne. in 4°. Paris. 1789.
Monum. de Comos.	24. Dissertation sur le Monument de la Reine Comossarye. par Koehler. St. Petersburg. 1805. in 8°.
Dict. Hist.	25. Nouveau Dictionnaire Historique par une Société de gens de lettres. Caen. 1786. in 8°.
Voyage en Egypte.	26. Voyage dans la basse et haute Egypte &c. par Vivant Denon. Paris. 1802 Grandissime in folio.
Mém. de l'Inst. Nation.	27. Mémoires. de l'Institut National &c. littérature et beaux arts. Paris. an VII.

- Voyages entre la M. Noire et la M. Caspienne. 28. Voyages &c. dans les pays situés entre la mer Noire et la mer Caspienne. Paris. 1798. in 4°.
- Voyage du jeune Anacharsis &c. 29. Voyage du jeune Anacharsis &c. 3 Edition. par l'Abbé Barthelemy. Paris. 1790. in 8°.
- Bibl. Orient. d'Herbelot. 30. Bibliothéque orientale &c. par d'Herbelot. Maestrich. 1776. grand in fol.
- Gori thes. vet. Diptychorum. 31. A. F. Gori thesaurus veterum Diptychorum &c. Florentiae. anno 1759.
- A tour through Taurida. 32. A tour performed in the years 1795. and 1796 through the Taurida &c. by Mrs. Guthrie. London. 1802.
- Account of an Embassy. Macartney. 33. An authentic account of an Embassy &c. to the Emperor of China &c. taken from the papers of the Earl of Macartney. by G. Staunton. London. 1798.
- Pallas Reise. 34. P. S. Pallas Reise in die S. S. des Russischen Reichs in den Jahren 1793, und 1794. in 4°. mit Kupfer. Leipzig. 1801.
- Истор. Русс. Ann. 35. Истори. Russische Annalen &c. von A. L. Schloezer. Goetingen. 1802. in 8°.

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ
Зборник радова Одељења за археологију
Народне библиотеке Србије
ARCHEOGRAPHICAL PAPERS
Review of the ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT
NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

Издавач
Народна библиотека Србије
PUBLISHER
NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

Лектура и коректура
Ана Килибарда
PROOFREADER
ANA KILIBARDA

Технички уредник
Мирослав Лазич
PUBLISHING EDITOR
MIROSLAV LAZIĆ

Штампа
RETRO PRINT, БЕОГРАД
PRINTED BY
RETRO PRINT, BELGRADE

Тираж
300 примерака
CIRCULATION
300

Публикације за размену и рукописе за штампу
слати на адресу:

Народна библиотека Србије
Одељење за археологију
(за археолошке прилоге)
Скерлићева 1, 11000 Београд
e-mail: vladan.trijic@nb.rs

Please, send original texts and/or publications
intended for exchange to the following address:

Narodna biblioteka Srbije
Odeljenje za arheografiju
(za Arheografske priloge)
Skerliceva 1, 11000 Beograd
e-mail: vladan.trijic@nb.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

09(497.11)

АРХЕОГРАФСКИ прилози : зборник радова
Одељења за археографију Народне библиотеке Србије
= Archeographical papers : Review of the Archeographical
Department National Library of Serbia / главни и одговорни
уредник Светлана Јанчић ; уредник Татјана Суботин-
Голубовић. - [Штампано изд.]. - 1979, бр. 1- . - Београд :
Народна библиотека Србије, 1979- (Београд : Retro print). – 23 cm

Доступно и на: <http://nb.rs/publications/publication.php?id=24516>
. – Друго издање на другом медијуму: Археографски прилози
(Online) = ISSN 1452-2233
ISSN 0351-2819 = Археографски прилози (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 15982082